

Людмила Козловська,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту приватного
права і підприємництва імені Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук
України

УДК 347.65/68

Публічна достовірність спадкових прав

Питання публічної достовірності основним чином дискутуються фахівцями у зв'язку із державною реєстрацією прав на нерухоме майно. В галузі здійснення спадкових прав реєстрація застосовується не лише щодо прав спадкоємців на нерухоме спадкове майно, але й щодо правочинів спадкодавця. Також внесенню в Спадковий реєстр підлягає ще низка відомостей про ті чи інші юридичні факти, які можуть як входити до юридичного складу спадкування, наприклад, прийняття спадщини, або ж не входити, наприклад, видача свідоцтва виконавцю заповіту.

Значення державної реєстрації в галузі спадкового права розглядалися такими вітчизняними вченими як Ю. О. Заїка, О. Є. Кухарев, Є. О. Мічурін, О. П. Печений, Є. О. Рябоконт, І. В. Спасибо-Фатєєва. Можна погодитись із І. В. Спасибо-Фатєєвою щодо загальної характеристики значення реєстрації відповідно до законодавства України. Реєстрація звичайно розуміється як публічний елемент, який виходить за межі сфери регулювання цивільних правовідносин, у зв'язку з чим про неї в ЦК України лише пригадується, вона не стає предметом наукових досліджень цивілістів. І. В. Спасибо-Фатєєва ціл-

ком слушно визначила, що Цивільний кодекс України 2003 року позиціонувався як кодекс приватного права, в якому не повинно бути місця нормам публічного права [1, с. 147]. Така позиція законодавця є зрозумілою, проте, її практичне вирішення та правове регулювання державної реєстрації, зумовило істотні труднощі у застосуванні норм права в судовій та нотаріальній практиці. Інститут державної реєстрації виявився настільки тісно пов'язаним із цілою низкою цивільно-правових інститутів і майнових прав, в першу чергу речових прав на нерухомість, що питання державної реєстрації, яка є публічно-правовою діяльністю, постає як ключове навіть у суто цивільних, майнових спорах.

Державна реєстрація прав на нерухоме майно являється елементом публічно-правового регулювання в приватному праві, яке покликане виконувати функцію забезпечення стабільності майнового обороту в сфері нерухомості [2, с. 261]. В силу історичних причин більшість країн використовують або повторюють системи державної реєстрації прав Німеччини, Голландії або Іспанії. Аналіз вказаних правових систем державної реєстрації дозволяє зроби-

ти висновок про те, що по своїй природі акти, які встановлюють момент виникнення права власності на нерухомість, можуть істотно різнитися, проте, всім системам властиве формування реєстру, який містить відомості про об'єкти нерухомості та зареєстровані права. При цьому відомості цього реєстру визнаються достовірними, відкритими і дозволяють однозначно визначити осіб, які є власниками об'єктів нерухомості. До числа принципів відмінностей існуючих систем реєстрації прав потрібно віднести наявність або відсутність моменту виникнення права власності, пов'язаного з моментом державної реєстрації. В першому випадку державна реєстрація набуває правостановлюючого значення, це так звана «іпотечна» система державної реєстрації прав. В другому випадку, державна реєстрація має інформативне значення. Сам акт державної реєстрації відображає вже виниклий раніше юридичний факт виникнення права власності, укладення договору або іншу правову підставу виникнення права власності. У зв'язку з цим, зазначається, що традиційне протиставлення державної реєстрації прав і державної реєстрації правочинів не являється обґрунтованим і не відображає правової природи реєстрації [3, с. 502].

Розвиток вітчизняного законодавства в галузі державної реєстрації речових прав на нерухоме майно підтверджує цю тезу. Проте, для досягнення певної єдності в підходах щодо державної реєстрації правочину чи вчинення іншої нотаріальної дії та державної реєстрації речового права законодавцю знадобилося вісім років. Саме стільки часу пройшло від прийняття Закону України від 01.07.2004 № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (далі – Закон України № 1952-IV) до внесення змін до законодавства, якими було поєднано реєстрацію вчинення правочину та реєстрацію речового права, яке виникає на підставі цього правочину.

Законодавцем реалізуються різні підходи або ж застосовуються різні конструкції для досягнення мети публічної достовірності майнових прав, яка існує, насамперед, для захисту прав третіх осіб. Так, у французькому праві перехід права на нерухоме майно може бути протиставлений третім особам з моменту офіційної реєстрації правочину відповідно до вимог французького законодавства. Загалом в європейській цивілістиці вимоги публічної достовірності, за якими всі речові права мають бути «видимими» третім особам, забезпечуються двома шляхами: організаційним – через реєстрацію прав або правочинів та неорганізаційним – через володіння. При цьому, публічна достовірність юридичного документа розуміється як властивість, яка або впливає на матеріально-правовий ефект або впливає на розподіл обов'язку доказування. Відповідно до першого трактування: та особа, яка вказана в якості правоволодільця на документі, що має вказану властивість, визнається правоволодільцем. Відповідно до другої: вказівка особи в якості правоволодільця на такому документі створює спростовну презумпцію того, що ця особа є правоволодільцем [4, с. 63, 76, 104].

Це спеціальне розуміння і значення вимоги публічної достовірності, яке потрібно відрізнити від інформативності даних, що містяться в державних реєстрах. В галузі спадкового права, крім державної реєстрації права власності на нерухоме спадкове майно, існує досить широке коло випадків внесення відомостей до Спадкового реєстру, не всі з яких слугують для досягнення публічної достовірності прав.

Засади державної реєстрації прав на нерухоме майно встановлені статтею 3 Закону України № 1952-IV. Відповідно до ч. 1 цієї статті, державна реєстрація речових прав на нерухоме майно (далі – державна реєстрація прав) – офіційне визнання і підтвердження державою фактів ви-

никнення, переходу або припинення прав на нерухоме майно, обтяження таких прав шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Вже відповідно до ч. 3 ст. 3 Закону України № 1952-IV, права на нерухоме майно та їх обтяження, які підлягають державній реєстрації відповідно до цього Закону, виникають з моменту такої реєстрації. Отже, правопідтвердуюче, декларативне значення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, встановлене в ч. 1 ст. 3 Закону України № 1952-IV, спростовується вже у ч. 3 цієї ж статті.

Невідповідність різних частин однієї статті вказаного Закону, на нашу думку, пов'язана із невирішеною наукою базовою проблемою теорії юридичних фактів: що являється юридичним фактом – «сама» життєва обставина, яка підлягає державній реєстрації, чи запис про неї в реєстрі? При цьому державні реєстри розуміються як об'єднання юридичних фактів, а юридичні факти, як матеріальні фактичні обставини, що входять в правове регулювання в певній юридичній формі. Відображення факту в системі реєстрації одна із таких форм. Отже, слід виходити із базового розуміння юридичного факту як єдності соціального (матеріального) змісту факту та опосередковуючої його правової форми. Проте, така єдність не являється нерозривною. З одного боку, факт може існувати як соціальна реальність, проте, не бути зареєстрованим. В цьому випадку він не може увійти в якості правоутворюючого, правозмінюючого або правоприпиняючого факту в правове регулювання суспільних відносин. З іншого боку, акт реєстрації може існувати сам по собі, без відповідного матеріального факту [5, с. 599 – 600].

Перехід права власності на нерухоме майно незалежно від підстави такого правонабуття, у тому числі й у порядку спадкування, здійснюється на підставі сукупності юридичних фактів – складного фактичного

(юридичного) складу. Це породжує проблему відповідності двох елементів такого юридичного складу, якими є юридичний факт приватного права (наприклад, правочин) та державної реєстрації нового речового права. Так, у німецькому праві спадкування трактується як передача права за законом, яка об'єктивно тягне розходження між інформацією про речові права в поземельній книзі та переходом права до нового правоволодільця [6, с. 263].

За загальним правилом з моментом державної реєстрації цивільне законодавство пов'язує виникнення права власності. Тим не менше в значній кількості випадків момент виникнення права власності не пов'язується із моментом державної реєстрації. До таких випадків належить, зокрема, перехід права власності при реорганізації юридичних осіб і спадкуванні, при виникненні права спільної власності у подружжя, та інші випадки [7, с. 509].

Проблему визначення часу виникнення права власності на спадкове нерухоме майно у вітчизняному законодавстві частково вирішено виключенням ст. 1299 ЦК України та внесенням змін до Закону України № 1952-IV. Відповідно до абз. 2 ч. 5 ст. 3 цього Закону: «Державна реєстрація прав власності, реєстрація яких проведена відповідно до законодавства, що діяло на момент їх виникнення, під час вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва проводиться нотаріусом, яким вчиняється така дія». Частина п'яту статті 3 доповнено абзацом згідно із Законом N 5037-VI (5037-17) від 04.07.2012 р.

Визначене правове регулювання слід вважати більш концептуально обґрунтованим, адже модельна конструкція виникнення права власності не передбачає елементу державної реєстрації права власності: вона передбачає волевиявлення направлене на передачу права власності та фактичну передачу речі. Привнесені, зовнішні елементи набуття певного

права потребують тривалої соціально-правової адаптації. Якщо система публічної, державної реєстрації права власності на нерухоме майно діє в країні сотні років, вона стає частиною конструкцій забезпечення майнового обороту та робить майновий оборот більш прозорим і стабільним. Але її ефективне проведення, як і вирішення будь-якого іншого правового питання великої соціальної ваги, вимагає еволюційних підходів та розуміння сутності відносин, які підлягають правовому регулюванню.

Прикладом, може бути державна реєстрація права на спадщину (ст. 1299 ЦК України виключена на підставі Закону України №402-16 від 04.07.2013 року), як елемент, який був штучно привнесений до правового регулювання спадкових правовідносин і не мав нічого спільного із конструкцією універсального характеру спадкування як базовою, основною конструкцією спадкового права. Такі чужорідні елементи закономірно створюють правові колізії при застосуванні норм спадкового права у судовій і нотаріальній практиці.

Натомість деякі дослідники вказують на недостатність задіяння механізмів реєстрації спадкових прав. Так, на думку О. П. Печеного, необхідність реєстрації в сфері спадкових правовідносин обумовлена різними факторами, в першу чергу специфікою їх об'єкта, особливостями здійснення і захисту спадкових прав, потенціал реєстрації використаний в спадковому праві не повною мірою, її застосування слід розширити. Автор зазначає, що в законодавстві Російської Федерації, України, інших держав пострадянського простору реєстрація в спадковому праві представлена в «усіченому» варіанті і стосується в основному реєстрації заповітів, спадкових справ і деяких видів договорів у цій сфері. В той же час практично неохоплені реєстрацією договори на управління спадщиною, право на спадщину, права виконавця заповіту, об'єкти спадкового правонаступництва, хоча необхідність реєстрації, на-

приклад, спадкових прав диктується міркуваннями практичного характеру, необхідністю створення механізмів захисту права на спадщину [7, с. 240].

В якості загального застереження ми можемо вказати, що тотальна урегульованість не визначає ефективність механізму здійснення і захисту спадкових прав, а інколи навіть прямо протилежна йому. Конструкції спадкового права містять у собі достатній внутрішній ресурс забезпечення ефективності здійснення та захисту суб'єктивних спадкових прав. Реєстрація як фактор зовнішнього обмежується також зовнішніми, видимими можливостями і не виключає дивергенції реєстрації, а отже дефекти її публічної достовірності.

Не заперечуючи важливого значення державної (публічної) реєстрації прав, все ж таки вважаємо, що вимоги всеохоплюючої реєстрації не є показником рівня правової культури обороту майнових цінностей. Хоча в умовах інформаційного суспільства значення реєстрів юридичних фактів підвищується [5, с. 599]. Проте, потрібно відрізнити інформативну функцію реєстрів та правоутворююче значення державної реєстрації, зокрема в галузі спадкових прав.

Виконання нотаріусами специфічних функцій в галузі правового оформлення спадкових прав, зокрема й оформлення права на спадщину (Глава 89 ЦК України), які мають юрисдикційний, а отже публічно-правовий характер, зумовило покладення на них повноважень щодо державної реєстрації прав на нерухоме майно, які виникають у порядку спадкування.

Так, відповідно до п. 4.18. Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, якщо до складу спадкового майна входить нерухоме майно, що підлягає реєстрації (за винятком земельної ділянки), нотаріус виготовляє витяг з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. За відсутності у спадкоємця необхідних для видачі свідоцтва про

право на спадщину документів нотаріус роз'яснює йому процедуру вирішення зазначеного питання в судовому порядку.

Ми ж можемо передбачити, що збільшення кількості обов'язкової реєстрації тих чи інших спадкових прав, якщо із фактом їх державної реєстрації будуть пов'язуватися правоутворюючі наслідки, а не суто інформативна функція, означатиме зростання кількості спадкових справ у судах. В той час як застосування механізмів судового захисту має мати ключовий характер.

О. П. Печений вважає, що із введенням реєстрації права спадкоємців на спадкове майно, у них з'явиться додаткова можливість обґрунтування своїх вимог, в тому числі й вимог про повернення спадщини із чужого незаконного володіння. На думку дослідника, для підтвердження статусу спадкоємця необхідне введення реєстрації цих прав, що доцільно сполучити її з актом прийняття спадщини. Дослідником обґрунтовується розуміння суб'єктивного права на спадщину як права, що має речову природу, близьку за змістом до володіння, але не тотожне праву власності. Також, зазначається, що оскільки способи захисту цього права не визначені, це викликає певні труднощі на практиці [7, с. 241–242].

Слід мати на увазі, що на відміну від правопорядків, в яких цивільним законодавством визначається на час прийняття спадщини правовий режим власності на спадкове майно, ЦК України передбачає виникнення у спадкоємця, який прийняв спадщину окремого майнового права – права на спадщину. Відповідно до ч. 5 ст. 1268 ЦК України, незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини.

Спадкоємець, який прийняв спадщину, в складі якої є нерухоме майно, але не здійснив державної реєстрації права на спадщину, має право на захист свого права у разі його порушення. Постає питання

щодо способів захисту такого права: витребування майна з чужого незаконного володіння, усунення перешкод у користуванні майном, визнання права на спадщину чи визнання права власності на таке майно. Якщо право власності (ми підкреслюємо право власності, а не право на спадщину) на нерухоме майно виникає у спадкоємця з моменту державної реєстрації права на нерухоме майно, то спадкоємець до видачі свідоцтва про право на спадщину (ст. 1297 ЦК України) та державної реєстрації права на це майно, не являється власником нерухомого майна.

Тут, на нашу думку, необхідно виявити певну послідовність у вживанні термінів спадщина та спадкове майно, які дуже часто використовуються в якості синонімів. Спадщина – це абстрактна сукупність прав і обов'язків спадкодавця. Повернути спадщину із чужого незаконного володіння способом віндикації неможливо, як відомо віндикація застосовується лише щодо індивідуально визначеного майна. Якщо до складу спадщини входить нерухоме майно, відповідно до ст. 1297 ЦК України видається свідоцтво про право на спадщину та одночасно нотаріусом здійснюється реєстрація права власності на нерухоме майно, що має наслідком виникнення права власності саме на це нерухоме майно. Останнє більш точно відповідає поняттю «реєстрація прав спадкоємців на спадкове майно». Саме індивідуально визначене майно, яке охоплюється поняттям спадкове майно, можна витребувати із чужого незаконного володіння позовом аналогічним до віндикаційного. Витребування такого майна спадкоємцем після прийняття спадщини, але до отримання свідоцтва про право на спадщину, є спірним питанням як у теорії цивільного права так і в судовій практиці. На нашу думку, захист прав спадкоємців у разі незаконного позбавлення володіння майном, створення перешкод у користуванні майном може здійснюватися спосо-

бами аналогічними віндикаційному та негаторному.

Більш значні труднощі щодо його обґрунтованості викликає такий спосіб захисту прав спадкоємця як визнання права власності на спадкове майно. В першу чергу це пов'язано із проблемою «обходу» спадкоємцями вимог щодо правового оформлення права на спадщину в нотаріальному порядку та державною реєстрацією права на спадкове нерухоме майно. В цих випадках судовому рішенню за умов відсутності спору про право, відводиться призначення легітимації права на нерухоме спадкове майно.

Потрібно зазначити, що у випадках коли особа звертається до суду з позовними вимогами щодо спадщини без звернення до нотаріуса, спадкова справа не заводиться. Це може мати найрізноманітніші несприятливі наслідки, як наприклад, подальше відчуження майна на підставі рішення суду з одночасним провадженням спадкової справи за заявами інших осіб, які звернулися із заявою про прийняття спадщини, в тому числі у випадках коли рішенням суду було визначено додатковий строк для подання заяви про прийняття спадщини для інших спадкоємців. Також не виключається вчинення правочинів про відчуження майна, яке перейшло в порядку спадкування, на підставі рішення суду, що було підроблене. В широкому розумінні призначення нотаріальної діяльності також полягає у наданні юридичним фактам публічної достовірності. Саме виходячи з таких міркувань та потреб необхідно забезпечити обов'язковий нотаріальний порядок оформлення спадкових прав, незалежно від наявності спору про спадщину та вирішення його по суті шляхом прийняття судового рішення [8, с. 286 – 287].

Огляд законодавства та правозастосовної практики європейських країн зі всією очевидністю свідчить про те, що в зарубіжних правопорядках відсутня така проблема як ухи-

лення від державної реєстрації переходу права власності на нерухоме майно [4, с. 64]. Хоча це питання більшою мірою пов'язується із ухиленням від державної реєстрації сторони правочину, спрямованого на відчуження нерухомого майна, в спадковому праві, де сходяться всі проблеми набуття права власності, воно також є актуальним. Якщо спадкодавець належним чином не оформив право власності на нерухоме майно та не здійснив його державної реєстрації, спадкоємці будуть позбавлені можливості оформити права на спадщину в нотаріальному порядку. А отже, єдиним шляхом захисту права спадкоємця на спадкове нерухоме майно стає звернення до суду. В зв'язку з чим виникає низка питань щодо обґрунтованості такого способу захисту як визнання права власності на нерухоме майно в порядку спадкування, звернення з вимогою про зобов'язування здійснити державну реєстрацію тощо.

Потрібно брати до уваги, що спори про спадкування підлягають розгляду судами виключно у порядку цивільного судочинства. Вимога здійснити державну реєстрацію права власності, іншого речового права є цивільно-правовою вимогою, проте, очевидно мають місце відносини пов'язані із діями органів державної влади, управління. Тому виникають питання як щодо визначення юрисдикції так і щодо визначення належного відповідача у вказаних спорах, змісту резолютивної частини рішення суду. Уповноважений орган, який здійснює державну реєстрацію майнових прав (орган державної реєстрації прав), не володіє будь-яким матеріально-правовим інтересом у вирішенні спору, а отже, притягнення його в якості відповідача є безпідставним. Притягнення до участі у справі органу державної реєстрації прав в якості третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, позбавлене змісту, адже, на третю особу в спорі рішенням суду не може бути покладено будь-

якого обов'язку в тому числі й здійснити дії.

На нашу думку, якщо в резолютивній частині рішення суду буде встановлено перехід права власності та обов'язок здійснити державну реєстрацію права власності, таке рішення вважається достатньою підставою для здійснення уповноваженим органом державної реєстрації внаслідок загальнообов'язкової сили судових рішень, яка встановлена ч. 5 ст. 124 Конституції України.

Отже, потрібно розрізняти спеціальне значення публічної достовірності майнових прав від загальної ін-

формативності даних державних реєстрів. Забезпечення публічної достовірності спадкових прав досягається їх правовим оформленням в нотаріальному порядку та державною реєстрацією речових прав на нерухоме майно, що входять до складу спадщини. Спрощення реєстрації речових прав на нерухоме майно, у тому числі й спадкове нерухоме майно, сприяє усуненню існуючого конфлікту нормативної моделі набуття права власності на спадкове нерухоме майно та правового механізму здійснення спадкових прав і їх захисту у судовому порядку.

Список використаних джерел

1. *Спасибо-Фатеева И. В.* Регистрация, ее значение и последствия (обзорный анализ украинского законодательства) / Проблемы регистрации прав, фиксации и удостоверения юридических фактов гражданского права: Сборник статей / Рук. авт. кол. и отв. ред. д. ю.н. М. А. Рожкова. – М.: Статут, 013. – 336 с. – (Анализ современного права).
2. *Василевская Л. Ю.* Учение о вещных сделках по германскому праву. / Л. Ю. Василевская. – М.: «Статут», 2004. – 538 с.
3. *Право собственности: актуальные проблемы* / Отв. ред. В. Н. Литовкин, Е. А. Суханов, В. В. Чубаров; Ин-т законод. и сравнит. правоведения. – М.: Статут, 2008. – 731 с.
4. *Жужжалов М. Б.* Требование о государственной регистрации перехода права собственности / М. Б. Жужжалов // Проблемы регистрации прав, фиксации и удостоверения фактов гражданского права : Сборник статей / Рук. авт. кол. и отв. ред. д.ю.н. М. А. Рожкова. – М.: Статут, 2013. – 336 с. – (Анализ современного права).
5. *Исаков Б. В.* Юридические факты: прошлое, настоящее, будущее. / Б. В. Исаков // Российский ежегодник теории права. № 2, 2009 / Под ред. д-ра юрид. наук. А. В. Полякова. – СПб.: Издательский дом СПбГУ, 2011. – 760 с.
6. *Право собственности: актуальные проблемы* / Отв. ред. В. Н. Литовкин, Е. А. Суханов, В. В. Чубаров; Ин-т законод. и сравнит. правоведения. – М.: Статут, 2008. – 731 с.
7. *Печеный О. П.* Проблемы регистрации прав и удостоверения фактов в сфере наследственных правоотношений / О. П. Печеный // Проблемы регистрации прав, фиксации и удостоверения фактов гражданского права : Сборник статей / Рук. авт. кол. и отв. ред. д.ю.н. М. А. Рожкова. – М.: Статут, 2013. – 336 с. – (Анализ современного права).
8. *Козловська Л. В.* Правове оформлення спадкових прав на нерухоме майно: проблема судового підтвердження права на спадщину / Л. В. Козловська // Правова держава. Випуск 24. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – 608 с.

Козловська Л. В. Публічна достовірність спадкових прав

В статті досліджується правові засоби забезпечення публічної достовірності спадкових прав, яка досягається: оформленням спадкових прав у нотаріальному порядку та державною реєстрацією речових прав на нерухоме майно, що входять до складу спадщини. Реєстрація спадкових прав охоплює записи про юридичні факти правостановлюючого змісту та відомості, які не слугують для досягнення публічної достовірності спадкових прав.

Ключові слова: державна реєстрація, нотаріат, спадщина, спадкування.

Козловская Л. В. Публичная достоверность наследственных прав

В статье исследуются правовые средства обеспечения публичной достоверности наследственных прав, которая достигается: оформлением наследственных прав в нотариальном порядке и государственной регистрацией вещных прав на недвижимое имущество, входящих в состав наследства. Регистрация наследственных прав охватывает записи о юридических фактах, имеющих правоустанавливающее значение и сведения, которые не служат достижению публичной достоверности наследственных прав.

Ключевые слова: государственная регистрация, нотариат, наследство, наследование.

Kozlovska L. Public credibility of inheritance rights

This article researches legal means to ensure public credibility of inheritance rights which is achieved by: execution of inheritance rights notarially and with state registration of proprietary interests in real property that is included in estate of decent. Registration of inheritance rights includes records about constitutive legal facts and data which are not associated with achievement of public credibility of inheritance rights.

Key words: state registration, notary office, estate of decent, succession.